
АРХЕОЛОГИЯ ЖӘНЕ ӨНЕР

930.15845

2014 ЖЫЛЫ ОРТАҒАСЫРЛЫҚ СЫҒАНАҚ ҚАЛАСЫНДА ЖҮРГІЗІЛГЕН ЗЕРТТЕУЛЕР CONDUCTING RESEARCH ON MEDIEVAL CITY SYGNAK IN 2014

С.ЖОЛДАСБАЕВ*

М.БАХТЫБАЕВ**

Б.НУРХАНОВ, С.МУРГАБАЕВ, Л.МАЛДЫБЕКОВА, М.АМАНТУРОВ,

Қ.АРЫНОВ***

Түйіндемe

2014 жылы «Қызылорда облысы, Жанақорған ауданындағы ортағасырлық Сығанақ қалашығына археологиялық қазба және зерттеу жұмыстарын жүргізу» атты ғылыми жобаны орындау барысында т.ғ.д., профессор С.Ж.Жолдасбаевтың жетекшілігімен Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті Археология ғылыми-зерттеу орталығының Сығанақ археологиялық экспедициясы қаланың солтүстік қақпасында және қақпа маңындағы алаңда (қазба №13) қазба жұмыстарын жүргізді.

Ғылыми жоба «Қызылорда облыстық Мәдениет басқармасының Қызылорда облыстық тарихи және мәдени ескерткіштерді қорғау жөніндегі» коммуналдық мемлекеттік мекемесі тарапынан 262 «Облыстық мәдениет басқармасы», 005 «Тарихи-мәдени мұралардың сақталуын және қол жетімді болуын қамтамасыз ету» бағдарламасы аясында қаржыландырылды.

Зерттеудің негізгі мақсаты Ортағасырлық Сығанақ қаласында зерттеу жүргізіп, материалдық және рухани мәдениетін, шаруашылық дәстүрін, әлеуметтік-экономикалық ахуалының негізгі элементтерін қалпына келтіру болып табылды.

Түйін сөздер: Қазба, кесік, қабырға, ор, алаң, қақпа, Сығанақ.

Summary

Archaeological excavations and research at an archaeological site Syganak, Zhanakorgan district Kyzylorda region "funded State municipal institution" for the Protection of Monuments of History and Culture of Kyzylorda management culture of

* тарих ғылымдарының докторы, профессор, Археология ғылыми-зерттеу орталығының директоры, Түркістан-Қазақстан.

Doctor of historical sciences, professor, director of the Research center of Archaeology, Turkestan-Kazakhstan.

** Археология ғылыми-зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері, Түркістан-Қазақстан Research center of Archaeology, Senior Researcher, Turkestan-Kazakhstan.

*** Археология ғылыми-зерттеу орталығының ғылыми қызметкерлері, Түркістан-Қазақстан Research center of Archaeology, Research associate, Turkestan-Kazakhstan.

Kyzylorda region "on budget program 005 "Preservation of Historical and Cultural Heritage and access to them" The object of study is medieval settlement Syganak. The objectives expedition included: conducting excavations at the northern entrance to the settlement Syganak (excavation Number 13).

In 2014 field of season Syganak archaeological expedition International Kazakh-Turkish University named H.A.Yasawi under the direction of Doctor of History, Professor S.Zh. Zholdasbayev were made on archaeological excavations the northern entrance (excavation №13), that is, structures related to the complex of the northern city gates.

Key words: excavation, mark, wall, ditch, area, gate, Syganak.

2014 жылы Сығанақ археологиялық экспедициясы археологиялық қазба жұмыстары ортағасырлық Сығанақ қаласының солтүстік қақпасына, сонымен қатар қақпаның жанындағы алаңына салынды. Қазба алдында солтүстік қақпа аймағы толығымен ағаштар мен шөптерден тазартылды. Сонымен қатар жобасы сызылып, суретке, бейнекамераға түсірілді.

Қазба жұмыстарының алдында репер нүктесінен солтүстікке қарай 24x24м жерге 3x4м көлемді шаршылар салынып, солтүстік қақпаның екі жеріне қазба жұмыстары басталып кетті (1-сурет). Қақпаның оң қапталындағы мұнаның үстіне көлемі 15x6 метр келетін кесік және қақпаның кіреберіс алаңына Ә-4, Ә-5 шаршыларына қазба жүргізілді. Қақпаның оң жақ бөлігіне салынған кесік 12 ярусқа дейін терендетілді (2-сурет). Қақпаға салынған кесіктің 5-6 ярусдан қорған дуалының қаланды кесектері шыға бастады. Осы ярустағы дуал іргесінен жалпы биіктігі 120 см келетін жартылай сақталған хум, түбек, екі дана майшам және бояулы-бояусыз керамикалық бұйымдардың сынықтары табылды. 11 ярустың тоғызыншы және он үшінші метріне дейін биіктігі 60 см жобасында көпір тіреуі тәрізді тапталған саз қабаты анықталды. Осы саз қабатының ортасынан аумағы 1,2 м келетін қоқыс тастайтын шұңқыр орны анықталды. Сонымен қатар қақпаның сол жақ бөлігін анықтау мақсатында екінші қазба салынды. Қазбаны терендету кезінде ұзындығы 1,4 метр келетін үш қатар күйдірілген кірпіш қаландысы шықты. Қаланды сынық кірпіштерден қаланған. Барлық кірпіштердің тегіс беті бір жақтама қойылған, яғни оңтүстік-шығыс жағы бір тегіс. Осы бөліктің жоғарғы қабатынан табылған археологиялық жәдігерлер:

Шыңылтырлы сегіз бұрышты қыш қаптама. Бұрыштан бұрышқа 16 см, қалыңдығы 2,1 см. Бетіне ақ, көк, сары (сирек кездесетін түс), жасыл түстермен өсімдікті-геометриялық өрнек түсірілген. Сақталуы орташа.

Ұршық басы. Епкінің түбітін иіруге арналған. Түбіт нәзік болғандықтан оның ұршығы да шінішке болып келеді екен (Сунақата ауылының тұрғыны, өрмек тоқушы шебер Дүйсебаева Орыншаның айтуы бойынша). Табанының аумағы 5 см, биіктігі 3,5 см. Кесінді көрінісінде үшбұрыш тәрізді. Ортасында 0,7 см тесігі бар. Сонымен қатар қоладан жасалған безбен табылды.

Сонымен қатар, солтүстік қақпаның кіреберіс алаңының оң қапталына қазба салынды (3-сурет). Қазба бір күрек бойы қазылғаннан кейін піріген қамыс пен пахса қабаты шыға бастады. Сонымен қатар осы күрек бойынан биіктігі 60 см көлемінде қос тұтқалы боялмаған құмыра (Ә-4) және сырлы, сырсыз керамикалық бұйымдар табылды. Осы қабатты анықтау масатында екінші күрек бойы қазба тереңдетілді. Осы қабаттан екі ошақ орны анықталды (Ә-4). Аршылған бірінші ошақтың аумағы 40x48 см, ошақ ауызынан оттығына қарай сопақша болып жасалған. Көлемі 25x25x5 см келетін күйген кірпіштерді тігінен қалау арқылы жасалған. Сақталған тереңдігі 30 см. Түбінде күл қалдықтары анықталды. Ішкі сылағының қалыңдығы 1,5 см. Сылағы сазбалшықтан иленгендіктен оттың әсерінен қызғыш түске енген. Ошақтың аузы 15-20 см көлемінде. Ошақтың алдынан 100x80 см көлемді тапнау анықталды. Тапнаудың ортасында көлемі 25x25x5 см, ортасында диаметрі 1 см тесігі бар бүтін кірпіш, ал қалған бөліктеріне сынған кірпіштер қиюласа төселген. Қазбаның солтүстік бұрышынан екінші ошақ орны аршылып, күл аралас бос топырақтардан тазартылып жобасы фото суретке түсірілді. Ошақтың сақталған биіктігі 5 см. Ошақтың аузы, яғни батыс бөлігі күйдірілген қыштан тік қаланған. Осы кірпішке жалғаса аумағы 25x25x5 см келетін бір қатар қыш кесектер төселген. Ошақтың деңгейінен ұзындығы 10 см болатын қатты тотыққан темір жебе ұшы табылды. Қақпа алаңының батыс бөлігін тазалау барысында тоғыз қоқыс тастайтын шұңқыр аршылып, олардың іші бос топырақтардан тазартылды. Шұңқырлардың аумақтары 90-120 см, тереңдіктері 0.3-1 м. №1 шұңқырды тазалау барысында керамикалық бұйымдар мен мал сүйектері табылды (Ә-6). Сонымен қатар жобасы сызылып, фото суретке түсірілді. Бұл қоқыс шұңқыры бірінші құрылыс кезеңінің еден деңгейінен басталды. Шұңқырдың ішкі бөлігі еден деңгейінен 50 см төмен жерінен қыш құмыраның бүйірі анықталды. Сонымен қатар құмыра орналасқан деңгей 20 см өртенген күл қабатынан тұрады. Қазба барысында Ә-5 шаршысынан оңтүстік бұрышынан №2 қоқыс шұңқыры аршылып тазаланды. Аумағы 1,2 м, тереңдігі 0,5 м. Шұңқыр ішін бос

топырақтардан тазарту барысында ірілі-ұсақты мал сүйектері мен сынған керамикалық бұйымдары теріліп алынды. Б-5 шаршы метрдің батыс бұрышынан №3 қоқыс шұңқыр орны анықталды. Шұңқырдың аумағы 1,2 м. тереңдігі 0,1 м. Қоқыс шұңқыры бос топырақтан тазартылып, жобасы сызылды. Қазбаны солтүстік-шығысқа жалғастыру барысында Ә-3 пен Б-3 шаршы аралығынан № 4 қоқыс шұңқыры орны анықталды. Бұл шұңқыр қазбаның бастапқы деңгейінен 1 м. тереңдіктен аршылды. Аумағы 1,5 м. тереңдігі 1 м. Шұңқыр бос топырақтан және күлден тазартылып суретке түсірілді. Ішінен керамикалық бұйымдар мен мал сүйектері теріліп алынды. Шұңқырдың оңтүстік-шығыс бөлігі толығымен бұзылған. № 5 Қоқыс шұңқыры Б-1 және Б-2 шаршысынан бастапқы қазба деңгейінен 2 метр тереңдіктен анықталды. Шұңқырдың іші күлден толығымен тазаланды. Шамасы бұл қоқыс шұңқырына ошақ күлі тасталуы мүмкін. Шұңқырдың аумағы 1,65 метр, тереңдігі 0,4 м. Осы анықталған № 5 қоқыс шұңқырының оңтүстік бөлігінен 1,3 метр аралықтан қабырғаға жартылай кірген ошақ табылды. Бұл ошақ Б-1 шаршысының оңтүстігінде, қазбаның бастапқы деңгейінен 1,9 метр тереңдіктен ошақ орны анықталды. Ошақ қорған дуалының жиегінен жанама орналасқан. Ошақтың жалпы көрінісі жұмыртқа тәрізді. Ұзындығы 55 см. сақталған биіктігі солтүстік-шығысы 35 см. оңтүстік-батыс бөлігі 8 см. Ені 15-30 см. аралығынды. Ошақтың алдын тазалау барысында күйдірілген кірпіштер қаландысы анықталды. Шамасы бұл қаланды кірпіштер ошақ алдындағы ташнауы болса керек. Ташнау кірпіштерін тазалау барысында яғни Б-2 шаршысының шығыс бұрышынан арабша жазулары бар мыс теңге табылды. Табылған мыс теңгенің сақталуы орташа. Ошақтың шығыс бұрышында аумағы 1 м. келетін жартылай сақталған шұңқыр орны аршылды. Сақталған биіктігі 70 см. Г-1 шаршыдан № 6 қоқыс шұңқыры анықталып, бос топырақтан тазартылды. Аумағы 1,5 м, тереңдігі 0,5 м. Шұңқыр ішінен мал сүйектері мен керамикалық ыдыс сынықтары теріліп алынды. Сонымен қатар Г, Д-1 шаршыларының ортасынан № 7 қоқыс шұңқырының орны анықталды. Шұңқырды құланды бос топырақтан тазалау барысында сынған керамикалық бұйымдар, хумның сынған бөліктері мен ірі мал сүйектері теріп алынды. Шұңқырдың аумағы 1,5 метр, тереңдігі 2 метр. Бұл шұңқыр қорған дуалының жиегіне салынған. В-1 шаршысын қазу кезінде сынған хум табылды. Бұл хумның астынан биіктігі 89 см екінші бүтін хум табылды. Бетіне сынған хумның түбі қойылғандықтан ішіне топырақ түспеген. Шамасы

хумдарды бір-бірінің үстіне қойған болуы керек. Г-1 шаршысын қазу барысында бастапқы қазба деңгейінен 2,5 м тереңдіктен № 8 қоқыс шұңқыры анықталды. Г-1 шаршысының оңтүстік бұрышында орналасқан, шұңқыр бос топырақтан тазартылып, жобасы түсірілді. Шұңқырдың аумағы 1,5 метр, тереңдігі 0,4 метр. Ішінен сынған керамикалық бұйымдар, мал сүйектері теріліп алынды. Д-1 шаршының солтүстік-шығыс бұрышынан № 9 қоқыс шұңқыры табылды. Аумағы 1,6 м, тереңдігі 0,6 м. Қоқыс шұңқыры бос топырақ пен күлден толығымен тазартылды. Сонымен қатар Д-1 шаршысының оңтүстік бөлігінен хум табылды. Ернеуінің аумағы 35 см, биіктігі 90 см. Бұл кездесіп отырған қоқыс шұңқырлары жоғарғы құрылыс кезеңінің сол замандарда пайдаланылған шұңқырлары болып табылады. Шұңқырлардың көп болуына байланысты астыңғы құрылыс орындарын анықтау мүмкін болмай отыр. Бұл шұңқырлар құрылыстарды толығымен бұзып кеткен.

2014 жылы САЭ археологиялық қазба жұмыстары Сығанақ қаласының солтүстік қақпа орнына және қала кіреберісінде (қақпа жанында) орналасқан алаңында жүргізілді. Зерттеу барысында қазба жұмыстарының жобалары сызылып, суретке және бейнетаспаға түсірілді.

Жүргізілген зерттеулер нәтижелері төменгідей болды:

1. Сығанақ қаласының солтүстік қақпасы кезінде қала үшін өте маңызды қызмет атқарғаны анықталды. Себебі, бұл қақпа қаланың орталық алаңымен тікелей байланысты. Ал, орталық алаң қаланың негізгі сауда орталығы болғаны анық. Сонымен қатар, осы қақпа арқылы қаланың әкімшілік бөлігіне өтетін жол болған.

2. Қаланың соңғы тіршілік жасаған уақытында бұл қақпаны белгісіз себептерге байланысты бекітіп тастаған. Соның өзінде топографиялық жобаларда оның орны белгілі болып отыр.

3. Қақпаның жоғарғы қабатынан табылған керамикалық бұйымдарына қарағанда соңғы қызмет жасаған кезеңі XVI-XVII ғғ. жатады. Жалпы алғанда қақпаның төрт құрылыс кезеңдері анықталды. Ең төменгі (ерте) құрылыс қабатында табылған жәдігерлер Алтын Орда дәуіріне жатады. Екінші құрылыс қабаты Әмір Темір, ал үшінші қабат Ақ Орда мен Қазақ хандығы дәуірлеріне жататындығы анықталды.

Келесі жылы да осы нысанда қазба жұмыстарын жалғастыру көзделіп отыр.

Сурет 1 – Солтүстік қақпа. Жалпы көрінісі

Сурет 2 – Кесік

Сурет 3 – Алаң. Қазбаның жалпы көрінісі